

Murányi István

A LOKÁLIS IDENTITÁS JELLEMZŐI EGY BORSODI TELEPÜLÉSEN¹

A politikai rendszerváltás társadalmi következményeivel foglalkozó, meglehetősen terjedelmes társadalomtudományi irodalom egyik kulcsfogalma az adaptáció. A rendszerváltás vesztesének leginkább tekintett észak-magyarországi „rozsdáövezet”-ről olvasható írások legtöbbször gazdasági és/vagy munkaerő-piaci érvek alapján fogalmazzák meg az alapjaiban megváltozott politikai és gazdasági feltételek elvárásaihoz való alkalmazkodás kudarcainak magyarázatát (Papp–Tóth, 1991; Kolosi–Róbert, 1992; Bánfalvy, 1994; Kolosi–Sági, 2006; Paládi–Kovács, 2007).

A sajátos ipar- és helytörténettel, valamint településszerkezettel jellemezhető borsodi kisvárosban különösen indokolt a rendszerváltozást követő időszak adaptációs sikertelenségeinek vizsgálata. Borsodnádasd helyi társadalmának életét alapvetően meghatározó Lemezgyár 1992-ben elindult bezárása egy olyan település agóniájának kezdetét jelentette, amelyben egyszerre volt jelen a munkáspolgári régmúlt és a szocialista közelmúlt hatása (Kovács, 2006; Bali, 2007; Alabán-Vozár, 2009).

Az 1876-ban alapított, majd 1995-ben véglegesen bezárt Lemezgyár nem csupán a megélhetést biztosító munkahelyet, hanem a közösségi lét tágabb kereteit is jelentette az itt élőknek. A helyi társadalom strukturális jellemzőit, a településen élők egyéni sorsának alakulását és magánéletük világát egyaránt befolyásolta a munkás generációk szakmai szocializációját meghatározó, a településsel saját-

¹ Első nekifutásra fogalmam sem volt, hogy születésének kerek évfordulóján milyen írással köszöntsem a honi szociológia méltán népszerű kutatóját, tanárát és tudományszervezőjét. A döntés indoklásában utalhatnék a ritka, de intenzív személyes találkozásokra vagy Tanár Úr szakmai munkáira, de inkább őszinte leszek. Töredelmesen bevallom, hogy a tisztelet tíz oldalának téma-választását elsősorban a Szeged Studies iránti irigység motiválta. A Felek Gábor vezette szociológus képzőhely koordinálásával már 2000-től zajlik – a hallgatók számára terepmunkaként is szolgáló – egy olyan évente lebonyolított városkutatás, amelyhez hasonlólt hasztalan próbálok (próbálunk) elindítani a kezdeményezést következetesen elutasító civis városban. Remélem, hogy a nagykőrösi születésű, de zsenge ifjúkorától a Tisza parti városhoz hűséges Tanár Úrnak örömet okoz a gyermek-és ifjúkori éveim helyszínéről, az ország kevésbé szerencsés szegletének településéről tudósító – a Korall folyóiratban hamarosan megjelenő – írás részlete.

tos szimbiózist alkotó Lemezgyár. Az ipari nagyüzem helyi hatalmi és gazdasági centrum szerepe a gyárkapun kívül is érvényesült, ezért egyszerre volt a szakmai (munkás) és a lakóhelyi szocializáció meghatározó helyi ágense. (Bárczy, 1960; Nemcsik, 1964; Nemcsik 1976; Nyitray, 1989).

A lakosság szempontjából látványosan sikertelen adaptáció leírására és magyarázatára vállalkozó kutatás² tervezése során már a kezdetektől is számoltunk a diszciplináris és metodikai sokszínűséggel. Ennek egyik oka, hogy a „hagyományos” gazdasági (munkaerőpiaci, illetve politikai) direkt magyarázatok mellett szociálpszichológia következmények hatását is feltételeztük. Hipotézisünk szerint Borsodnádason a rendszerváltozást követő időszakban megváltozott politikai-gazdasági környezet diktálta feltételekhez való alkalmazkodás kudarcához hozzájárultak a változások eddig kevésbé figyelembe vett következményei is: a szocialista kurzus által kiemelten preferált munkás identitás gyors összeomlása, valamint az ezzel szorosan összekapcsolódó lakóhelyi identitás megrendülése.

A fenti kutatási kérdésre csak a szociológia és/vagy a szociálpszichológia paradigmái és eszközei alapján nem adhatunk kimerítő választ. A téma interdiszciplináris jellege indokolja a társadalom-, ipar- és helytörténet nézőpontját és elméleteit és módszereit (Csontos-Vass, 2001; Valuch, 2001; Horváth et al, 2003; Palády-Kovács, 2007).

Az empirikus adatok feldolgozása jelenleg is zajlik, ebben az írásban a valamikori munkás lakosság helyi identitásának néhány jellemzőjét a szociális reprezentációhoz kapcsolódó elemzés alapján ismertetjük.

A szociális reprezentáció meghatározása – „*a közös jelentések egy konszenzuális világa, amiben a csoport tagok kommunikálnak és interakcióban vannak*” (Purkhardt, 1993, 75) – és folyamata (lehorgonyzás és objektiváció) szorosan kapcsolódik a társadalmi identitáshoz. Azt is mondhatjuk, hogy megmagyarázza a csoporttagok interpretációját és ábrázolását jelentőségteljes világukról. A közös jelentésekre (szociális reprezentációkra) való hivatkozással a csoport tagoknak elérhető, hogy a szociális reprezentáció folyamatai direkt megérthetők a szociális identitások kialakulásával. A szociális reprezentáció elmélete így módon egy közeli kapcsolatot feltételez a szociális reprezentáció és a csoportfolyamatok, különösen

² A Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke két alkalommal (2006, 2007) a Jelenkutatások Alapítvánnyal közösen, majd 2008-ban önállóan szervezett hallgatói terepgyakorlatot Borsodnádason. A 2006. évi terepgyakorlat az Alkalmazkodási stratégiák a vidék gazdaságában című OTKA (T-048886) kutatáshoz kapcsolódott. A terepgyakorlatok során két survey kutatás (2006: N= 396 fő, 2007: N= 2010 fő) és összesen 42 narratív életinterjú készült. A tanulmányban a 2007-ben készült kérdőíves kutatás és a 42 interjú eredményeire hivatkozunk.

a szociális identitás létrehozása és kifejezése között. Eddig kevés kísérlet volt a szociális reprezentáció és az identitás kapcsolatának részletes leírására (Millward, 1995). A szociális reprezentáció identitásképző funkciója egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a csoport minden tagja osztozik ezekben a reprezentációkban. Másrészt a csoport meghatározza tagjai számára, hogy a különböző reprezentációk között milyen kapcsolatot létesíthet; vagyis korlátozza az asszociációs szabadságot, ezáltal előír egy a csoportra jellemző olyan szemléleti módot, amely mentén a csoport megkülönböztetheti magát más csoportoktól (Vincze-Kőváriné, 2003). A szociális reprezentációk integrálják az egyéni gyakorlatokat, ugyanakkor kollektív szociális normákat, értékeket és tudásokat prezentálnak (Meier-Kirchler, 1998). A kollektív identitás egy minden csoportban létező szociális reprezentációnak (magnak) tekinthető, mivel a csoporthoz, mint közösséghez tartozás a sajátos szociális csoportok reprezentációján belüli lehorgonyzással történik és kifejezi a csoport egyedülállóságát, aktualitását és történelmét. A kollektív identitás egyesíti a reprezentációs rendszer azon aspektusait, amelyeket az egyén leginkább értékesnek, történelmileg állandónak és a különleges tulajdonságokat kifejezőnek érzékel (Asher et al, 2006). A csoportban zajló interakciók során keletkező szociális reprezentációk gyakran narratív formában jelennek meg, biztosítva a csoport történetiségét és időbeni folytonosságát. (Vincze-Kőváriné, 2003).

A lokális identitás, mint szociális reprezentáció empirikus vizsgálatát narratív életútinterjúk (Rosenthal, 1995; Kovács-Vajda, 2002) főnarratívát követő asszociációs kérdéseire ³ adott válaszok alapján végeztük. A három alkalommal készült interjúk alanyainak kiválasztása során a legfontosabb kritérium az volt, hogy az interjúvolt borsodnádasdi lakos legyen és legalább öt évig dolgozott a megszűnt Lemezgyárban. A további kritériumok arra irányultak, hogy a interjúvoltak mintája a lakóhely tagolódása (telep-falu), a korábbi foglalkozási státusz és beosztás alapján kellően heterogén legyen.

A szociális reprezentáció elmélete, illetve az „eredeti” teóriához kapcsolódó további elméletek (Wagner, Jovchelovitch, Bauer&Gaskell, Caroline Horvath, László János, Abric & mtsai, Wagner, Gerard Duveen, Jodelet) közül Abric „központi mag elméletét” (Central Nucleus Theory) NT modelljét alkalmaztuk a szabad asszociációs kérdésekre adott válaszok elemzésére. A központi mag elmélete (CNT) Moscovici szociális reprezentáció általános elméletéhez (1976) kapcsolódó kiegészítő megközelítés. A központi mag gondolatát elsőként Jean-Claude Abric

³ A főnarratívát követő utókérdések után minden interjúban szerepeltek a következő kérdések: Mit jelent önnek Borsodnádasd? Mi jut eszébe, ha meghallja, hogy Borsodnádasd? Mit jelent borsodnádasdinak lenni?

(1994a) javasolta, a megközelítés elméleti és módszertani továbbfejlesztéséhez más kutatók (P. Verges, Ch. Gruimelli, M-L. Rouquette, P. Moliner és M. Morin) is hozzájárultak. A CNT feltevéseinek és téziseinek részletes ismertetését mellőzve, az elmélet logikáját és a kapcsolódó módszertani keretet foglaljuk össze (Sá, 1995).

A központi mag identifikálásának módszertani problémáinál érdemes figyelembe venni Moliner (1994) javaslatát, mely szerint központi kogníciókat mennyiségi és minőségi tulajdonságok jellemzik. A centrális elemek kvalitatív tulajdonságai közvetlenül a szociális reprezentáció elméletéből erednek és a központi helyzetet biztosítják. Ebben az értelemben egy adott kogníció azért központi, mert szoros kapcsolatban van a reprezentáció tárgyával, szimbolikus érték és asszociatív erő jellemzi. A centrális elemek kvantitatív tulajdonságai a kvalitatívól erednek, azok következményei. Ezek az elemek „kiugrásként” (saliency) jellemezhetők: például milyen gyakran és /vagy azonnal mutatják a reprezentáció tárgyát és hány kapcsolatot tartanak a reprezentáció más elemeivel.

Az általunk követett egyik konkrét empirikus módszer (Verges,1992) alapján az alanyok legfeljebb három szóval (vagy értelmezhető narratív reagálással) asszociáltak a felkínált – esetünkben Borsodnádásd – szóra. Az asszociációkat a jelentések közötti hasonlóságok alapján szemantikai kategóriákba soroltuk. Az adatelemzés során két kritériumot használtunk: 1. az előfordulási gyakoriságot, 2. a felidézés sorrendjét. A kettős elemzés alapja az volt, hogy a gyakrabban és gyorsabban felidézett kategóriák nagyobb valószínűséggel tartoznak a központi maghoz. A tulajdonságokat 1-től 3-ig súlyoztuk, annak megfelelően, hogy milyen sorrendben idézték fel a kategóriákat (az alacsonyabb pont gyorsabb reagálást jelentett). Ha az átlagos gyakoriságot és az átlagos sorrendet vesszük alapul, akkor a kategóriákat négy csoportba lehetett besorolni:

1. táblázat Az asszociációs kategóriák csoportosítása gyakoriság és felidézési sorrend alapján

1. csoport Átlag feletti gyakoriság Átlag alatti felidézési sorrend	2. csoport Átlag feletti gyakoriság Átlag feletti felidézési sorrend
3. csoport Átlag alatti gyakoriság Átlag alatti felidézési sorrend	4. csoport Átlag alatti gyakoriság Átlag feletti felidézési sorrend

A bal felső sarokban lévő kategóriák – a leggyakrabban előforduló és leggyorsabban reagált – nagyon valószínű, hogy a központi maghoz tartoznak. Ezzel szemben, azok a kategóriák amelyek az alsó jobb negyedben vannak nagyobb valószínűséggel perifériális helyzetűek. A másik két negyedbe sorolt kategóriákat olyan perifériális kognícióknak tekinthetjük, amelyek szorosan kapcsolódnak a központi maghoz.

Borsodnádasd szociális reprezentációjának egyik központi eleme az érzelmi szempontból semleges, többnyire nem indokolt, a település funkcionális lényegét jelöli (lakóhely). A másik meghatározó reprezentációs elem a válaszadók létezésének egészét meghatározó differenciálatlan teljesség (minden). A szociális reprezentáció központi magjában szereplő harmadik elem szintén az élethez, pontosabban annak kezdetéhez kapcsolódik (születés). A reprezentáció központi magjának elemei átfogó és neutrális kategóriák: hely, totalitás és létezés.

2. táblázat Az asszociációs kategóriák és csoportosításuk

1. csoport Átlag feletti gyakoriság + átlag alatti felidézési sorrend	lakóhely, minden, születés
2. csoport Átlag feletti gyakoriság + átlag feletti felidézési sorrend	jó, gyár, emlék, környezet, költözés, munka,
3. csoport Átlag alatti gyakoriság + átlag alatti felidézési sorrend	tetszés, család, haza, megélhetés, csoda
4. csoport Átlag alatti gyakoriság + átlag feletti felidézési sorrend	életvitel, érzés, hely, mozgás, rossz, szeretet, büszkeség, barát

A periféria elemeinek (2. és 3. csoport) egyik része érzelmi, másik része racionális. Az affektív elemekhez sorolhatjuk az indoklás nélküli pozitív minősítést (*jó*), a településhez kötődő pozitív emlékeket, egy letűnt kor felidézését (*emlék*) vagy a pozitív véleményt (*tetszés*). Érzelmekhez kapcsolódik még a környezet és a táj szépsége (*környezet*) vagy a borsodnádasi családtaghoz (*család*), a helyben maradáshoz való kötődés (*költözés*) vagy a haza fogalmának helyhez szűkítő azonosítása (*haza*). A periféria racionális részét gyakran a településnél is fontosabbnak tartott *gyár* és a hozzá szervesen kapcsolódó *munka*, valamint a mindezekhez logikusan kapcsolódó *megélhetés* alkotja.

A lakosság Borsodnádasd reprezentációja logikus struktúrába szerveződik. A meghatározó centrális mag egyfajta természetes evidenciaként és a létezés to-

talításaként jeleníti meg a települést. A sokféle módon megnyilvánuló érzelmi kötődés és a munka köré szerveződő racionalitás jelen van, de csak a reprezentáció perifériájának részeként.

IRODALOM

- ABRIC, J-C. (1994) Les représentations sociales: aspects théoriques. In: J-C. Abric (ed.) *Pratiques sociales et représentations*. Paris: Presses Universitaires de France, 11-35.
- ALABÁN PÉTER – VOZÁR GYULÁNÉ (2009): *Fejezetek Borsodnádasd gazdaság-és társadalomtörténetéből (kitekintő és összehasonlító regionális vizsgálatokkal)*, kézirat.
- ASHER, S.B., WAGNER, W., ORR, E. (2006): Thinking groups: Rhetorical enactment of collective identity in three Israeli Kibbutzim. *Asian Journal of Social Psychology*, 9. 112–122.
- BALI JÁNOS (2007): Engels-telep Életstratégiák egy észak-magyarországi kisvárosban a bánya bezárását követően In: Kadocsa László-Rádai Levente (szerk.): „A tudomány iskolája” Bölcsész- és társadalomtudományi konferencia előadásai. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola, 24-39
- BÁNFALVY CSABA (1994) : Egy kritikus helyzetű helyi társadalom. Munkanélküliség, válság és újraélesztési kísérletek Ózd-Farkaslyukon. *Szociális Munka*, 4. 254–261.
- BÁRCZY ZOLTÁN (1960): *Fejezetek a Borsodnádasdi Lemezgyár történetéből*. Miskolc.
- CSONTOS GYÖRGYI – VASS TIBOR (2001): *Ózdi munkáskolóniák (1861–1970)*. Pomáz: Kráter Műhely Egyesület.
- HORVÁTH SÁNDOR – PETHŐ LÁSZLÓ – TÓTH ESZTER ZSÓFIA (2003. szerk.) *Munkástörténet – munkásantropológia*. Tanulmányok. Budapest: Napvilág Kiadó.
- KOLOSÍ TAMÁS – SÁGI MATILD (1996): Rendszerváltás és társadalomszerkezet. In: Andorka Rudolf – Kolosí Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest: TÁRKI, 149-197.
- KOLOSÍ TAMÁS – RÓBERT PÉTER (2006): A rendszerváltás társadalmi hatásai in: *Társadalmi riport 1992*, Andorka Rudolf, Kolosí Tamás, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, 37–74.
- KOVÁCS ÉVA – VAJDA JÚLIA (2002): *Mutatkozás. Zsidó Identitás Történetek*. Budapest: Múlt és Jövő kiadó.

- KOVÁCS PÉTER (2006): A halott gyár árnyékában. (Borsodnádasd másfél évtizeddel a rendszerváltás után.) *Magyar Narancs*, 04. 02.
- MEIER, K., KIRCHLER, E. (1998): Social representations of the euro in Austria. *Journal of Economic Psychology*, 19. 755-774.
- MILLWARD, L.J. (1995): Contextualizing social identity in considerations of what it means to be a nurse. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 25. 303-324.
- MOLINER, P. (1994) Les méthodes de repérage et d'identification du noyau des représentations sociales. In: C. Guimelli (ed.) *Structures et transformations des représentations sociales*. Neuchâtel: Delachaux et Niestlé, 199-232.
- NEMCSIK PÁL (1964): Beszámoló a borsodnádasi helytörténeti kutatómunkáról. *Legújabbkori Múzeumi Közlemények*, 25-34.
- NEMCSIK PÁL (1976): A borsodnádasi kétlaki munkásság életmódjának változása. In: Dobrossy István (szerk.): *Foglalkozások és életmódok. Válogatott tanulmányok honismereti szakkörök és kutatók munkáiból*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai VII. 49-62.
- NYITRAY ISTVÁN (1989): *A Lemezgyár története dióhéjban*. (125 éves a Borsodnádasi Lemezgyár). Borsodnádasd: Borsodnádasi Lemezgyár Igazgatósága.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA (2007): *Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19-20. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PAPP JÓZSEF-TÓTH JÓZSEF (1991): Ipari válságövezetek Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 7-8. 791-792.
- PURKHARDT, S.C. (1993): *Transforming Social Representations: A Social Psychology of Common Sense and Science*. London and New York: Routledge.
- ROSENTHAL, G. (1995): *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*, Frankfurt/New York: Campus.
- SÁ, C.P. (1995): The Central Nucleus Approach to Social Representations. Paper was presented in the *XXV Interamerican Congress of Psychology*, San Juan de Puerto Rico.
- VALUCH TIBOR (2001): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris Kiadó.
- VERGES, P (1992) L'évocation de l'argent: une méthode pour la définition du noyau central d'une représentation. *Bulletin de Psychologie*, 45 (405), 203-209.
- VINCZE ORSOLYA, KÖVÁRINÉ SOMOGYVÁRI ILDIKÓ (2003): A nemzeti identitás reprezentációja a sikeres történelmi regényekben. *Magyar Tudomány*, 1. 55-66.pp